

Олена Куц

(Київ)

СПІВВІДНОШЕННЯ СЕМАНТИЧНОЇ ТИПОЛОГІЇ ПРЕДИКАТІВ З ТИПОЛОГІЄЮ ПАРАДИГМ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Обґрунтовано онтологічно-класифікаційний характер предиката в семантико-синтаксичній структурі простого речення, схарактеризовано напрямки побудови типологій предикатів, встановлено значення семантичної типології предикатів для побудови типології простого речення.

Ключові слова: предикат, субстанційний компонент, пропозиція, семантична типологія, парадигма простого речення.

Kuts Olena. Correlation of the semantic typology of predicates with the typology of paradigms of the simple sentence.

Ontological-classification character of predicate is reasonable in the semantic-syntactical structure of the simple sentence, directions of construction of typologies of predicates is described, the value of semantic typology of predicates is set for the construction of typology of the simple sentence.

Key words: predicate, substation component, suggestion, semantic typology, paradigm of the simple sentence.

Модерні парадигмальні зрушення у розумінні природи речення зумовили посилення уваги до формування семантико-синтаксичної структури речення як репрезентанта мовно-мисленнєвої діяльності людини. Дослідження предикатів є однією з актуальних проблем сучасного семантичного і функціонального синтаксису. Мова відображає діяльнісно-пізнавальне освоєння людиною навколишнього світу, що існує в онтологічному просторі й часі. Комплексне дослідження парадигматичних і синтагматичних сфер у семантичній структурі предиката уможливить виокремлення його класифікаційних ознак, на основі яких може бути здійснена типологія предикатів, побудова і вивчення типологій речень, породжених ними. Детального аналізу потребують семантико-синтаксичні структури речень, їхня формально-граматична репрезентація залежно від частиномовного вираження предиката, його субстанційного оточення, природа семантичного ускладнення речення, зокрема специфіка згорнутих (вторинних) предикатів, механізми їхньої взаємодії з основним предикатом тощо. Ф. де Сосюр указував, що "...буде великою помилкою розглядати член мовної системи просто як поєднання певного звучання з певним поняттям. Визначити його так означало б відокремити його від системи, до якої він входить; це веде до хибної думки, нібито можна почати з елементів системи і, складаючи їх разом, побудувати систему, тоді як насправді треба виходити з сукупного цілого, щоб шляхом аналізу дійти до його складових елементів" [8, с. 144]. Ця закономірність є фундаментальною при з'ясуванні специфіки функціонування предиката як мовної одиниці в структурі простого речення.

Метою статті є обґрунтування співвідношення семантичної типології предикатів з типологією парадигм простого речення. Відповідно до мети сформульовано завдання: 1) вмотивувати онтологічно-класифікаційний характер предиката в семантико-синтаксичній структурі простого речення; 2) схарактеризувати напрямки побудови типологій предикатів; 3) встановити значення семантичної типології предикатів для побудови типології простого речення.

Існує два найбільш узагальнені напрямки побудови типологій предикатів. Передусім це класифікації, що ґрунтуються на особливостях дієслова як основного і

найпоказовішого виразника предикатного значення, а отже, породжувача семантичної і формально-граматичної структури речення. Прикладами таких типологій є класифікації Т. Б. Алісової, Л. М. Васильєва, Е. В. Кузнецової та ін. Виділені в цих класифікаціях семантичні класи носять узагальнений характер і не можуть бути обмежені лише частиномовною характеристикою. Ч. Філлмор вважав, що речення складається з дієслова й однієї або більше “іменних груп”, кожна з яких пов’язана з дієсловом певним “відмінковим відношенням”, тобто семантико-синтаксичним відношенням [9, с. 157-158]. Ш. Баллі наголошував, що “процеси здебільшого сприймаються одночасно з предметами, які невіддільні від них” [2, с.52]. На відміну від імен, позначуване дієсловом, зазначає О. І. Леута, часто буває складною ознакою з ледве помітними контурами, щоб його можна було легко визначити і відтворити за допомогою однослівного найменування. У дієслівних лексем, що виражають своїм значенням узагальненішу ознаку, поняття відношення, дії, стану за змістом абстрактніші, а тому семантично недостатні. Сама структурна організація семантики дієслівних лексем визначає спосіб їхнього мовного вираження – мінімальні синтагми, які реалізують основні типи семантико-логічних моделей “агент – його дія”, “суб’єкт – його стан”, “дія – її об’єкт” та ін. Порівняно із предметними іменами значення дієслівних лексем складається з двох частин: із семантики власне дієслівного імені і значення імені, яке воно кваліфікує [4, с.18-19]. Отже, пізнання предмета на рівні явища забезпечує пізнання сутності на рівні сутності, яка виражена предикатом.

Функціональна перспектива дієслова, неоднотиповий характер вияву його граматичних категорій, змістове й формально-синтаксичне навантаження у різноаспектній реченнєвій структурі є визначальними для реалізації синтаксичної категорійної семантики. У цьому плані дієслово характеризує широка сфера референційних значень як ознакового слова у предикатній якості; за прагматичними ознаками такі слова є категорійно доміантними. Категорії дієслова зумовлюють насамперед предикатно-модальний статус будь-якого речення, вони програмуєть структуру мовленнєвої ситуації, вступаючи у синтагматичні та ієрархічні відношення з іншими недієслівними категоріями формального й змістового типу [5, с.73].

І.Р.Вихованець наголошує, що “більшу вартість мають, безперечно, класифікації всієї сукупності предикатів” [3, с. 34]. На сьогодні в лінгвістиці виділено основні типи предикатних слів, але не створено єдиних критеріїв для їхньої характеристики. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століть в українському і зарубіжному мовознавстві з’явилася низка монографічних праць, присвячених семантичним типам предикатів, їхній класифікації (Й.Ф.Андерш, Н.Д.Арутюнова, Т.В.Булигіна, І.Р.Вихованець, Р.М.Гайсіна, А.П.Загнітко, Г.О.Золотова, Т.А.Кильдибекова, Т.Є.Масицька, О.В.Падучева, У.Л.Чейф та ін.). При виділенні предикатних типів українська граматики послуговується і часовими, і субстанційними характеристиками, причому з опорою на останні (І. Р.Вихованець, К.Г.Городенська, А.П.Загнітко, М.В. Мірченко, Т.Є. Масицька та ін.). В.І.Кононеко зазначає, що вивчення властивостей предикатів різних типів буде неповним без звернення до їхньої взаємодії з актантами (суб’єктом, об’єктом тощо), оскільки, по-перше, лише в такому вимірі визначаються валентні спроможності цього компонента, по-друге, в низці моделей розмежування суб’єкта й предиката здебільшого формалізоване й складає неподільний комплекс, по-третє, саме розгляд відношень предиката й суб’єкта відкриває перспективи означення “вічної” проблеми взаємозалежностей цих компонентів (що визначальне – суб’єкт чи предикат) у теоретико-методологічному сенсі. Такий підхід передбачає створення передумов для вивчення семантичних інваріантів – пропозицій, які розглядаються як реляційні структури, що включають предикат і актанти. Вихід на рівень пропозиційних парадигм ставить водночас питання номіналізацій загального інваріанта в його комунікативних і модальних реалізаціях, а це, у свою чергу, вимагає проєкції вивчення пропозиції на комплекс інших проблем – диктуму й модусу, істинності й хибності, ширості / неширості тощо, різного роду функціонально-прагматичних аспектів [6, с. 17].

Предикат розглядають як центральний конститутивний компонент у семантичній структурі речення, оскільки природа його семантики визначає синтагматичні і парадигматичні характеристики речення як синтаксичної одиниці, кількісний і якісний характер субстанційних компонентів. А. Сеше наголошував: "...дві операції дозволяють виокремити те, що ми назвемо "кардинальними елементами речення", які створюють його граматичну структуру. Цими двома операціями є осмислення предиката й виокремлення субстантивних елементів, на які буде спиратися мислення. Осмислення предиката – це душа речення; предикат з'являється зсередини; він виникає з діяльності суб'єкта" [7, с. 100].

Т.Б.Алісова виділила п'ять диференційних семантичних ознак, з яких може складатися семантика предиката: 1) неподільність / подільність поняття про суб'єкт і його ознаку; 2) абсолютність / відносність; 3) статичність / динамічність; 4) активність / неактивність (пасивність); 5) локальність / нелокальність контакту [1, с. 37].

Предикат речення – це особлива семантична сутність, що не передбачає однозначного лексичного заповнення в структурній моделі речення. Як пропозиційна функція предикат передає вказівку на зв'язок із суб'єктами чи об'єктами, які заповнюють віртуальні позиції в реченні або ж можуть їх вербально не представляти. М.В.Мірченко зауважує, що предикатність як категорійне явище ґрунтується на гегемонії дієслівної семантичної ознаки, яка пронизує всі типи предикатів, виступає всеохопною у позиційній структурі речення. Синтаксична позиція предиката визначає відношення між функціями компонентів структурної схеми, у якій предикат (а в конкретному реченні – предикатор) задає функціональні параметри непредикатних актантів [5, с. 112].

І.Р.Вихованець спочатку поділив предикати на два найбільш узагальнені класи: предикати дії і предикати стану, відзначивши, що предикат стану може охоплювати такі конкретні значення, як фізичний, інтелектуальний, емоційний стан, наявність якісної ознаки, стан існування / неіснування, наявності / відсутності, стан як результат дії тощо [3, с. 33-35]. На основі загальної класифікації предикатів пізніше він запропонував шестикомпонентну класифікацію, зважаючи на семантику і частиномовне вираження предиката: предикати дії, предикати процесу, предикати стану, предикати якості, локативні предикати та предикати кількості.

Семантико-синтаксична структура речення ґрунтується на його семантико-синтаксичних категоріях. Характерну ознаку системи семантико-синтаксичних реченневих категорій, на думку М.В.Мірченка, становить те, що в реченні функціонують і його структурують дві семантико-синтаксичні надкатегорії – предикатність (ознаковість у широкому розумінні) і субстанціальність (предметність). Важливу роль у дослідженні семантико-синтаксичних категорійних явищ відіграє обґрунтована кваліфікація семантичних типів предикатів і зумовлених їхньою семантико-синтаксичною валентністю субстанціальних синтаксем і категорій. Семантико-синтаксичний різновид синтаксичних категорій тісно пов'язаний із морфологічною частиномовною категорійністю і семантичним структуруванням словотвірних категорій [5, с. 90]. У структурі надкатегорії предикатності проаналізовано підкатегорії предиката дії, предиката процесу, предиката стану, предиката якості, предиката кількості, предиката локативності [5, с. 109-132].

Отже, при побудові семантичної типології предикатів варто зважати на те, що кожна типологія – це певна множинність однотипних і різнотипних мовних одиниць, що певним чином взаємопов'язані, оскільки семантична структура знаходить своє вербальне представлення передусім у формально-граматичній структурі. З огляду на рівневу організацію речення типологія предикатів має свій вияв на кожному з них, при цьому може бути як симетрична кореляція (властива семантично елементарному реченню як репрезентанту однієї пропозиції), так і асиметрична (притаманна семантично складному реченню). Предикат як конститутивний компонент речення здатний не лише породжувати реченневу структуру семантично елементарного речення, але й модифікувати її шляхом приєднання вторинних предикатів, тому специфіка поєднання базового і згорнутого

(вторинного) предиката в межах семантично складного речення, семантичні відношення між ними також потребують врахування.

Перспективними в окресленому у статті напрямку дослідження бачаться розвідки, що торкаються проблем встановлення чітких засад класифікації предикатів як знаків онтологічних сутностей, що забезпечують пізнання предметів і явищ дійсності особистістю, комплексного вивчення субстанційних компонентів. Крім того, синтаксична типологія має ґрунтуватися на визначених критеріях-параметрах дослідження простого речення (ними слугує система синтаксичних категорій), обґрунтованій ієрархії обраних категорій, специфіці реалізації доміантних і допоміжних синтаксичних категорій з погляду їхнього парадигматичного функціонування і відповідно репрезентації граматичних значень, що уможлиблює виокремлення інваріантних і варіантних моделей простого речення, пояснює не лише механізми їхнього породження, але й функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алисова Т. Б. Очерки синтаксиса итальянского языка : Семантическая и грамматическая структура простого предложения / Татьяна Борисовна Алисова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 293 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли ; [пер. с фр. Е. В. Вентцель, Т. В. Вентцель ; ред., вступ. ст. и прим. Р. А. Будагова]. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
4. Леута О. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : [монографія] / Олександр Іванович Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
5. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / Микола Васильович Мірченко ; [відп. ред. І. Р. Вихованець]. – [вид. 2-ге, переробл.] – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
6. Предикат у структурі речення : [монографія] / [за ред. В. І. Кононенка]. – К. ; Івано-Франківськ ; Варшава, 2010. – 408 с.
7. Сеше А. Очерк логической структуры предложения / Альбер Сеше ; [пер. с фр. В. П. Мурат ; вступ. ст. В. М. Алпатова]. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 224 с.
8. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Фердінан де Сосюр ; [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
9. Филлмор Ч. Дж. Дело о падеже / Чарльз Дж. Филлмор // Зарубежная лингвистика : Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1999. – Вып. 3. – С. 127- 258.